

Helena Rill

Centar za nenasilnu akciju (CNA)

Beograd, Srbija

Helena.rill@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.18485/slovenika.2022.8.1.7>

UDK: 316.728:314.15.044-055.2(497.4)(093.3)

392.61(497.4:497.11)(093.3)

Pregledni rad

Kompleksne putanje ljudskih sudbina: mogu li se naučno prepoznati?

Treći deo

Ovde mi je sve

Sažetak

Rad i razgovor koji sledi predstavljaju nastavak istraživanja migracija iz Slovenije u Srbiju primenom metode usmenih intervju, tj. razgovora sa ženama, sa ciljem da se osvetli intimni, lični doživljaj migracionih procesa. Ono što je interesantno za ovaj intervju jeste odstupanje od standardne metodologije usmenih intervju, koje se ogleda u pojavljivanju treće sagovornice – čerke, čiji će dijalog s majkom obogatiti čitavu atmosferu i dodati treću dimenziju ovom razgovoru. U ovoj ličnoj, veoma toploj priči neosporno pitanje koje ostaje i kao teorijski problem jeste uticaj političkih procesa na pojedince, ne samo u smislu neposrednog uticaja na lične sudbine već i na pre svega interakciju sa drugim ljudima čiji se stavovi, pa čak i lični odnosi, menjaju u skladu sa društvenom klimom. To je neretko bio slučaj s bujanjem nacionalističkih ideja početkom devedesetih godina dvadesetog veka na jugoslovenskim prostorima, kada se pitanje endogenog i egzogenog identiteta nanovo postavljalo i redefinisalo. Reč je, dakle, o identitetu koji ljudi osećaju i onaj koji je spolja pripisan. Osim teorijskih rasprava, možda je najdragoceniji način za razumevanje kompleksnosti ovog problema upravo lična priča.

Ključne reči: usmeni intervju, sagovornice, politički procesi, individualna sudbina, endogeni i egzogeni identitet

Svaki razgovor koji je do sada vođen, uključujući ovaj, možemo analizirati i na osnovu njega identifikovati više sociokulturoloških fenomena, te ga posmatrati iz ugla etnologije, antropologije, sociologije, istorije, psihologije, politikologije, lingvistike, polja izgradnje mira itd. Međutim, dubinska teorijska analiza mogla bi

i da oduzme onaj topli, razigrani, prožimajući utisak koji ostavlja razgovor u nastavku ovog uvodnog teksta. Naravno, potrebno je staviti razgovor u kontekst, ali je neophodno imati na umu da sâm razgovor treba čitati i kao ljudsku, toplu priču, kao jedno fenomenološko razumevanje. Iako su odgovori na neka pitanja vrlo kratki i skoro telegramski, ne mogu a da ne dotaknu. To su male slike, vi-njete: pesma *Kje so tiste stezice* na druženjima u Društvu, fotelja iz Slovenije a „na hoklici čaj i radio”, prvobitno nesnalaženje u novom kulturnom miljeu, bliski ljudi i njihovi odlasci, radost zbog salate i, naposljetku, odgovor na pitanje šta je za nju sreća – *ovde mi je sve*.

Više o samim životnim pričama, postavkama i njihovoj ulozi bilo je reći u radu objavljenom u VI broju časopisa *Slovenika* (Rill, Stevanović 2020, 115–128). Iako postoje preporuke, pravila, uputstva po kojima se uspešno vode i ispisuju usmene istorije, neophodno je imati na umu specifične ciljeve, situacije i kontekst (videti više u: Tompson, 2012). Ovde je takav slučaj: ne može se reći da je ovo prava usmena istorija, više je reč o intervjuu, dijalogu zbog potrebe da se prilagodi svakoj sagovornici, kao što je učinjeno i ovom prilikom, prvenstveno zbog njenih godina i zdravstvenog stanja. Ako uzmemo u obzir da usmeni istorijski izvori predstavljaju dvostruke informacije – činjenice u vidu događaja, kao i evaluativne, psihološke informacije, onda možemo da kažemo da je ovde posebno bio akcenat ne na samim činjenicama koliko na njihovom doživljavanju, razumevanju, procenjivanju. Sem toga, ovog puta razgovor je bio vođen u prisustvu ćerke i dao je potpuno novu dimenziju razgovora. Prisustvovala sam jednom porodičnom, intimnom prostoru između majke i ćerke, gde se osetilo ono o čemu su govorile: taj intimni prostor ne ogleda se toliko u rečima koliko u atmosferi. Pored atmosfere, ono što nije preneseno jesu dijalozi između njih dve, koji podsećaju na sitne niti nekog tkanja. Osim onog što se moglo osetiti bivajući u tom prostoru, u sada i ovde, u jednoj vrsti intimnosti i bliskosti, uočava se važnost ne samo onoga što dolazi od predaka ili pretkinja nego i onoga što se nastavlja iza nas, kako naš identitet kroz razna sita prolazi i postaje važan u određenoj meri i našim potomcima. Inače, do sada su ovi razgovori bili fokusirani na ono što smo mi nasledile od svojih predaka, posebno pretkinja, ne uzimajući toliko u obzir ono što mi prenosimo dalje. To je svakako imalo veze i sa godinama prethodnih sagovornica i njihovim kontekstom, ali ovde je ono što se prenosi dalje došlo u prvi plan – zbog zrelog doba sagovornice i veće fokusiranosti na svoje potomke (ćerka i unuci). Razgovor o jeziku je dao posebnu dimenziju onome

što se prenosi i način na koji se to čini: na slovenačkom jeziku se razmenjivalo kad je bilo reči o šivenju, kujanju, receptima, merama, o osobama iz Slovenije ili događajima koji su se odvijali tamo. Dakle, to je taj intimni prostor svakodnevice, gde se prebacuje sa jednog na drugi jezik. Iz razgovora Brede i njene ćerke tokom našeg razgovora protkana je još jedna nit, i to o majci naše sagovornice, Pepci, kroz unukinu priču. O njoj je govorila unuka, odgovarajući na pitanje čega se ona seća kad razgovaramo o njenoj baki (majci sagovornice): „Da je dosta pevala. Da je bila zaista osećajna topla osoba, deda je bio nekako hladan, ali jako sam ga volela. Nje se uvek setim kako mi nešto peva, da nešto čitamo, da mi, recimo, nije dala da stružem cveklu da se ne povredim. Meni je nana ostala u sećanju kao emotivna osoba.” U tom intimnom prostoru između njih dve – majke i ćerke – dok razgovaraju sa mnom, stvara se ta atmosfera u kojoj se prizivaju preci u naš razgovor i dobija na punoći iskustva i informacija.

Ono što duboko dira jeste i priča naših društveno-političkih procesa i njihovog uticaja na pojedince od devedesetih godina 20. veka pa naovamo. Prošli članak, koji uključuje razgovor objavljen u prethodnom broju ovog časopisa, *Slovenika* VII (Rill, 202, 125–135), dotiče neke važne društvene okolnosti, te se društveno-politički kontekst može čitati između redova, ali se ne spominje eksplicitno. Međutim, ovde se jasno prate ključni događaji i način na koji su se oni odrazili na život sagovornice. Sada imamo svedočenje i sećanje u većoj ili manjoj meri: kao dete, kada se njen život menja pod uticajem Drugog svetskog rata, kao i vrlo svesno i intenzivno proživljavanje ratova, neizvesnosti, pa i straha tokom devedesetih. Prolazeći kroz razgovor sa sagovornicom, autorica ovog teksta imala je potrebu da pojasni o kojem se ratu radi, jer, kako kaže Mira Furlan u svojoj knjizi: „Uz toliko ratova u tom dijelu svijeta čovjek mora precizirati” (Furlan, 2021, 22), što je vrlo poražavajuće, kao što je bilo i sagovornici dok je delila sa nama crtice tog perioda. Breda je živela u više država, a u stvari, prelazila je samo iz jednog grada u drugi. Turbulentnost društvenih i istorijskih događaja uticala je na nju. Ključni događaji i istorija povezuju se u ličnom sećanju – sagovornica govori o tome da se zajedno sa svojom majkom pred Drugi svetski rat vratila iz Srbije za Sloveniju poslednjim vozom. To kasnije povezuje s bliskim iskustvom: „Tek tad sam shvatila šta znači zadnji voz.” Do devedesetih godina 20. veka ima se doživljaj da sve ide svojim tokom, a devedesetih sve počinje da se „ljulja”, i to ne zbog upitnosti sopstvenog identiteta, nego zbog uspostavljanja

novih dominantnih politika identiteta drugih. Kako govori Stef Jansen, a što vidimo i ovde, mnogi lični prekretni događaji odlaze u senku kolektivnog prekretnog događaja: „Koliko god se inače razlikovali, svi pojedinačni životni putevi kao zajednički imenitelj imaju kolektivnu prošlost koja je bitno drugačija od sadašnjice. Predstava o radikalnom prekidu prisutna je u svakoj naraciji, što i svedoči o njegovoj silini...” (Jansen, 2005, 12). Naime, početkom devedesetih godina 20. veka na jugoslovenskim prostorima dolazi do novih identitetskih politika izrazito nacionalistički orijentisanih, što se često impliciralo u pitanju – „čiji ste.” Tomas Eriksen preispitivao je načine na koji se konstruiše nacionalni identitet i upozorio na činjenicu da je jedan od najznačajnijih mehanizama u tom procesu dihotomizacije, koja je u osnovi relacionalna procedura u odnosu na druge nacije i potencijalno uvek predstavlja opasnost za razvijanje šovinizma i ekstremnih varijanti nacionalizma (Stevanović 2017, 81; Eriksen 2010, 34). U tom smislu, pitanje „čiji ste” automatski je impliciralo zahtev za opredeljivanjem i podrazumevalo različite načine vrednovanja. Tako je postojao pritisak opredeljivanja na raznim stranama za određenjem prema „nacionalnom pitanju”, a samim tim ono predstavlja sastavni deo agresivne ksenofobije, što je bilo teško nositi u to vreme.

Mnogi se u to vreme devedesetih i sami pitaju gde pripadaju, pogotovo oni koji su izbegli, što nije slučaj sa našom sagovornicom, ali isto tako postoji neprestani pritisak da se čovek izjasni o svojoj pripadnosti. Sada „nacionalizam kao politički pokret koji teži teritorijalizovanju zajednica definisanih prema nacionalnom kriterijumu polazi od pretpostavke da je *sam pojam nacije* presudan za prikazivanje i razumevanje sveta” (Jansen, 2005, 45). Devedesete godine prošlog veka u prvi plan postavljaju dominantnu politiku identiteta, pa tako i naša sagovornica pokušava da se namesti, snađe, bori u tim dominantnim narativima.

Kako se u ovom razgovoru vidi, i mnogo dalje seže, često je reč i o pripadanju i nepripadanju. Iako se sagovornica eksplicitno ne pita tako nešto, društvo, okolina često je svrstava među jedne ili druge, kao što radi sa svima nama, što ozbiljno boji svakodnevicu. Većita je potreba da se zna gde ste i čiji ste, pa tako i u kontekstu samih događaja devedesetih godina 20. veka, gde postoji stalna potreba da se svrsta gde joj je mesto – od toga gde je rođena, gde živi, pa preko toga ko je i šta je: „Breda, a vi niste iz Beograda?” – „Jesam”; svako odstupanje stvara veliku zbunjenost. Tu dolazi do diskrepancije između identiteta koji se formira i endogeno, tj. unutar pojedinca, i egzogeno, tj. izvan pojedinca, kroz percepciju drugih. Ono što je

moгуće opaziti upravo iz ove lične ispovesti jeste da je endogeni identitet daleko složeniji i da se ne mora u potpunosti ili uopšte uklapati u slike, ideje i identitete koji se formiraju spolja.¹ U tom smislu Bredu njeni sugrađani percipiraju kao Slovenku, automatski isključujući mogućnost da je ona i Beograđanka, koja ne samo da živi dugo u ovom gradu i da se oseća domaće (što je svakako dovoljno), već je u tom gradu i rođena. Upravo je to neuralgična tačka (i spoljna – društvena, i unutrašnja – lična), u kojoj se susreće sva nepravda i bol onih koji u određenoj društvenoj klimi postaju odbačeni.

Ova dominantna politika identiteta, koja favorizuje kolektivitet u odnosu na individuuum, što naša sagovornica i te kako oseća, uteruje se određenim redukcionizmom koji vlada. Kako govori Lino Veljak: „Rezultat je primat metafizičkih entiteta nad individuama, koje se time utjeruju u torove kolektiva, što onda sa svoje strane hrani tendencije jačanja najraznovrsnijih predrasuda i neprepoznatljivih ideologija” (Veljak, 2014, 71), i to sa obe strane, što takođe, šturim rečima, sagovornica pojašnjava: „Pitaju kao da su ovi manje vredni, odnosno kao da su oni više vredni.”

Završila bih ovaj uvod Bredinim rečima: „Pevala sam na slavlju, pevali smo *Kje so tiste stezice* i tu smo svi se sakupili i osećali smo se da smo iz druge sredine. I to su bile emotivne priredbe, i posle kad se ostane, i pesma zaista jeste nešto... Bile su takvog karaktera... možda zato što nam to nešto nedostaje.” To je ono čega se sećamo, to su te crtice koje prenosimo svojim potomcima, ti ljudi koji odlaze u nasleđe, osim tih nekih materijalnih stvari, ostavljaju nam svoja sećanja u tim malim ili možda i većim životnim vinjetama. Tako se vraćamo na koncept „sada i ovde” sa početka teksta, te na pitanje šta je čini srećnom, odgovara – *Ovde mi je sve*. I krug je zatvoren.

Razgovor sa Bredom

Vi imate zanimljivu životnu priču sa dolascima i odlascima iz Slovenije. Vaši roditelji su došli iz Slovenije u Srbiju 1935. i tu ste se onda Vi rodili. Početkom Drugog svetskog rata vratili ste se u Sloveniju i

¹ O dijalektici endogenog i egzogenog formiranja etničkog identiteta videti detaljnije u Putinja i Stref-Fenar 1997, 164–169. U istom tekstu autori se osvrću na *paradoks identiteta*, pozivajući se na Garaša: „Identitetski zahtevi pojedinca mogu biti prihvaćeni ili ne od strane grupe na koju se on poziva. Kada između ta dva izvora definicije nema saglasnosti, sazajni nesklad koji otuda sledi može voditi onome što je Garaš označio kao *paradoks identiteta*.

onda opet šezdesetih došli u Beograd. Recite mi, molim Vas, nešto o tome.

– Moj otac je došao u Srbiju kao geometar. U to vreme su godišta Srednje tehničke škole u Ljubljani bila predodređena da dođu u državnu geodetsku službu u različite delove Srbije i tu su i dočekali rat²; tako je i moj otac. Neki su se vratili u Sloveniju, neki su se ovde oženili, to su mladi ljudi bili, ko je sa sobom poveo svoju devojku, taj se ovde oženio, ili se oženio devojkom koju je ovde našao. Neke od tih momaka koji su bili godišta mog oca, ja sam kasnije upoznala i kroz moja kasnija terenska istraživanja. Dosta njih je ostalo ovde i tu su dočekali penzije. Moja porodica se doselila iz Slovenije u selo Miliva. Tu je moj otac, u Despotovcu, dobio prvu službu kao geometar. I odavde su putovali do Beograda da se ja rodim.

Znači, Vi ste, u stvari, odrastali kao mala devojčica u Srbiji?

– Da, do pete, šeste godine.

Da li se sećate nečeg iz tog perioda?

– Vrlo malo. Sećam se Subotice, recimo. Verovatno jer mi je bila zanimljiva, pamtim recimo neki komšiluk, zgradu jednu, bila je fina, vojvođanska, ali nešto iz života ne.

Vi se vraćate potom 1941. u Sloveniju. Gde se tačno vraćate s porodicom?

– U Belu Krajinu, odakle je moja majka bila. To se nalazi od Novog Mesta prema Metlici, Karlovcu, jugoistok Slovenije.

Čega se sećate iz svog detinjstva kad ste se vratili u Sloveniju?

– Prvi polazak u školu je vezan za Sloveniju, ali se ne sećam, recimo, koji sam jezik govorila. Ja sam slovenački govorila sa majkom, ali se ne sećam nešto kako sam govorila sa drugima u Srbiji. Krenula sam u slovenačku školu za vreme rata. Italijani su nas izbacili iz škole, imali smo zgradu, lepu, oni su se tu uselili, a mi smo po gradskim kućama imali nastavu. Sećam se mog razreda za vreme rata. Maturirala sam posle u Ljubljani. Pred kraj rata su nas evakuisali u Split, u Dalmaciju, u stvari, prvo u Stari Grad... Avionom smo se vozili, prvi put u avionu, '45. godine, i još stoji taj avion na livadi u Podzemlju, na obali Kupe, kod Metlike. Dobili smo i žvake, i nismo znali šta da radimo s njima, da li da gutamo, žvakali smo i bilo ih je sve više u ustima. (*Smeh*)

Neko vreme ste boravili tamo i onda ste se vratili u Sloveniju?

– Od tamo smo otišli u Ljubljano, više nismo ovamo, u Belu Krajinu, jer je moj otac u to vreme opet dobio premeštaj, to je ta-

² Prim. autorice, Drugi svetski rat.

da bila Jugoslavija... Moj otac je smatrao da je to najsigurnije zaposlenje, državna služba, u celoj Jugoslaviji ste imali radno mesto i sigurnost za porodicu. Moj otac je dobio 200 ili 300 dinara ondašnjih, za mamu i toliko za mene. Dobio je posao u Ljubljani, oni su se i prijavili da odlaze u Ljubljano. Nisam imala braće ni sestara, jer je to bilo veoma teško vreme. Niste mogli da budete sigurni gde ćete završiti. Nije bilo mesta za decu, sem onih ko je imao svoje radno mesto u gradu u kome je rođen ili u kome živi, to je bilo sigurnije. Živeli smo na više mesta u Ljubljani. Znače šta, mala je tada bila Ljubljana, mogli ste za čas da je obidete...

Vi ste, znači, završili srednju školu u Ljubljani i gde ste onda upisali fakultet?

– U Ljubljani. Prvo sam studirala biologiju jer sam htela da budem lekar, a medicina je bila ograničena na neki način. Nisam mogla da je upišem, a biologija je bila nekako slična. Etnologiju sam posle upisala jer sam shvatila da ni za biologiju nisam nešto, mada sam zanimljive stvari čula, ali nije mi bilo toliko zanimljivo da nastavim. Onda sam se upisala na etnologiju, jer sam u to vreme igrala folklor. U to vreme je bilo zanimljivo da budem tu, i tu sam se našla.

Jeste li se bavili folklorom i kasnije, kad ste došli u Beograd?

– Nisam išla ovde na folklor. Imala sam tremu jer „Kolo” je, recimo, bila jedna fantastična grupa. Ja sam mislila da je nedostupno, da je teško postati njihov član. Kasnije sam se družila sa direktorkom „Kola”, Olgom Skovran, i njenom drugaricom, koja je bila isto veliki folklorni znalac, više je bila znalac nego što je igrala folklor.

Vi ste završili fakulteti i šta se onda desilo? Vi ste ubrzo nakon fakulteta došli u Beograd?

– Udala sam se. Čovek je bio sa Beogradskog univerziteta, asistent, onda je prešao u docente i došao na usavršavanje iz antropologije. U Ljubljani smo se upoznali i dogovorili se, ali nismo razmišljali o budućnosti svojoj. Nismo imali stan, što je za Beograd bilo strašno, tada su se samo sobe izdavale, niko nije izdavao ceo stan u to vreme, posle jeste.

I kako je to onda bilo, kako ste odlučili da dođete u Beograd, uprkos toj neizvesnosti?

– Roditelji nisu bili dovoljno strogi da mi zabrane da odem, tako da u početku su bile godine veoma teške zbog tog stambenog pitanja.

Kako Vam je bilo doći na skroz novo, drugačije?

– U početku vrlo teško. Sama struka, etnologija kao etnologija, to je bilo isto, beogradski profesori su nam bili poznati, i nama u Ljubljani. Najteže mi je bilo to što nisam poznavala pravoslavne praznike, došla sam iz katoličke sredine. Bilo mi je teško da shvatim o kojim praznicima se radi. Jezik sam znala jer smo u školi učili državni jezik ne znam koliko godina, tako da smo mi svi znali srpski jezik. Drugo je bilo navikavanje na život. Falilo mi je od pijace pa nadalje sve. Salata mi fali i dan-danas. Meni je majka slala pakete. I sada, kad postoji dovoljno bliska osoba da mogu da joj zatražim nešto, onda tražim salatu. I sa ženama koje mi sada pomažu i rade kod nas, bitku bijem za zelenu salatu, ali ne ovu veštačku, nego za onu pravu zelenu. Ovde nema tih salata, a zašto ih nema, to ne mogu da shvatim.

Šta Vam je još nedostajalo iz Slovenije kad ste došli ovde?

– Na početku mi i nije mnogo toga nedostajalo, zato što, znate, postojao je voz, mogli ste da idete kad god hoćete. Majka mi je bila zaposlena u Crvenom krstu u to vreme, pa je dolazila ovde. Otac je bio takođe naviknut na putovanja razna, tako da smo se često viđali. Kasnije je otac kupio u Beloj Krajini kuću i vinograd, pa smo tamo često odlazili, a posle smo mi preuzeli taj vinograd.

Rekli ste da Vam tada, u početku, Slovenija nije toliko nedostajala, a kasnije?

– Kasnije da. Meni sad najviše nedostaje razgovor sa nekim bliskim. Teško sam doživela, recimo, smrt moje sestre od tetke, s kojom smo išle zajedno u školu. Ona mi je sve pričala šta se kome događalo, ja sam stalno živela sa tim slovenačkim delom na neki način, sve sam znala, tako da to nije bio potpuni prekid... Nemam nikoga više gore rođenog u Ljubljani (...) Moje tetke su bile iz Bele Krajine, onda su se one raselile, jedna je živela u Beču, jedna je živela u Zagrebu, jedna u Karlovcu, gde hoćete!

Ima još nešto što Vam sada nedostaje iz Slovenije?

– Sad pošto ne mogu da idem – ništa. Takva sam priroda, gde ne mogu, to je završena priča.

Koje godine ste Vi došli u Beograd?

– Došla sam 1960. Pošla sam na put, to je bilo naše venčano putovanje, preko Crne Gore, sa mora. U jednom velikom koferu sam donela sve. Morala sam da ga ostavim na Žabljaku jer nisam mogla da nosim. To je bilo, u stvari, službeno putovanje mog muža, a u isto vreme i venčano. Mi smo išli na Žabljak, on je iz-

učavao kao antropolog selo koje se nije otvaralo za ljude, nego su se među sobom ženili i udavali jer su nepristupačni, gde nisu imali ni vodu, nisu išli ni na izvor, nego su topili sneg preko leta da imaju vodu, i za stoku i za sebe. Kad smo išli od jednog do drugog sela, uvijali smo sneg u maramicu i tako ga pili, da ne bude smeća i crva. Krov je bio kos, na kraju je bila daska, pa se sneg na njemu topio i slivao u korito.

Kad ste se preselili u Beograd, šta ste radili kad Vam je nedostajala Slovenija?

– Najčešće sela u voz i otišla kući, ali kratko, na dan-dva. Mi nismo u to vreme imali stan, nismo mogli ni telefon da dobijemo, ni moji u Ljubljani nisu imali telefon u to vreme, nije ih bilo.

I šta ste radili kad dođete na dan-dva?

– Ništa. Idem od jednog do drugog, malo sa kolegama koji su u to vreme još završavali studije, malo sa rođakama, drugaricama...

Da li ste se bojali da će nestati Vaš slovenački identitet, identitet koji ste nosili iz Slovenije dolaskom ovde u Beograd?

– Ne. To me je i ćerka jednom pitala, ja sam sve vreme pisala da sam Slovenka, niko mi nije branio jer je to bilo tako dozvoljeno. Cela Jugoslavija se u to vreme selila i niko nije nikoga gledao, svi su znali da sam ja Slo-ven-ka. I tako sam ostala posle. Jedino što me je bilo strah devedesetih, živeli smo na Banovom brdu. Onda su se u to vreme pojavili desničari, bilo je neprijatno, onda sam ućutala. Nije da sam ućutala, nego kad me neko pitao, ja sam rekla šta sam, svi su znali. Svuda sam bila upisana kao Slovenka. Nikad nisam tajila, ali sam ponekad prećutkivala.

Šta ste to poneli iz Slovenije, koji je to bio predmet, nameštaj, nakit, pisma, knjiga...

– Eto vidite, nameštaj mi je bio važan, bilo mi je samo da imam gde da ga stavim. A ovo je moj otac (*pokazuje portret oca*). Inače imamo razne slike slovenačkih slikara. I ovo, na primer, ovo ide uz ovaj orman, ove dve figure. Iste ovakve sam kasnije, kad sam bila na terenu u Tekiji, u jednoj kući su stajale iste ovakve.

Ima li neka posebna priča sa tim nameštajem?

– Nema, to su moji roditelji kupili kad su se posle rata vratili u Ljubljanu. Inače smo pred rat iz Srbije u Sloveniju otputovali odvojeno, prvo mama i ja iz Subotice, zadnjim vozom. Tek tad sam shvatila šta znači zadnji voz. A otac je otišao u Beograd na vojnu vežbu i tu doživeo bombardovanje na Autokomandi, i odavde došao vozom. To je bila generacija koji su bili otpušteni iz vojske, raspala se jugoslovenska vojska i onda idi kud hoćeš.

Dobili su pun vojnički kofer para, i kupio je seljačku nošnju, srpsku, da se sakrije, bilo ga je strah, na vojnike se nije pozitivno gledalo... U vozu je pored njega bio neko ko se vozio iz Karlovca u Belu Krajinu, neko koji je tamo radio u to vreme, i rekao: „Jao, sad će ovi da nam budu ovde” – pošto se stvarala Jugoslavija – „znači sad su ovi deo našeg stanovništva.” Neki, ja mislim, nisu bili srećni što su zajedno u državi. To sam i ja shvatila isto, ali tek devedesetih. Moj otac je jako pozitivno pričao o kraljevini kao kraljevini. Geometri su imali velike prostorne poslove. Nije im bio problem otići u Homolje, mada su tamo teško zarađivali pare. U to vreme su tamo još bili hajduci, moja majka je bila uplašena do besvesti. Ona bi, recimo, otišla na potok da uhvati vodu kad sam se ja rodila da bi u toj kuvanoj vodi oprala moje pelene, od straha od tih bolesti koje su bile tamo. Endemski sifilis. To je bio usađen strah i to nije pričala dok nisam ja došla kao etnolog u istu situaciju da odem na terenska istraživanja u taj kraj.

Koje su pesme iz Vašeg detinjstva, priče, čega se sećate iz Slovenije?

– Ne priča, života se sećam. Jer sam ja počela školu, prvi razred u Beloj Krajini, tako da se sećam svega što je bilo iz života u porodici takvoj.

Jeste li onda te priče iz života prenosili svojoj ćerci?

– Možda nesvesno. Drugačije se živelo u Sloveniji, toga smo bile svesne obadve...

Drugačije je živeti u Beogradu i u Beloj Krajini. U vezi s tim, kako ste Vi razgovarali među sobom, sa svojom ćerkom kad je bila mala, da li na slovenačkom ili srpskom?

– Ne sećam se, u Sloveniji slovenački, jer je tamo bila sva naša rodbina slovenačka... Razgovor je često bio tako što je sa ocem govorila na srpskom, pa onda drugu rečenicu sa mnom na slovenačkom. Pošto sam ja i dalje učila srpski, bilo mi je teško da baš toliko preskačem kao ona. Moja majka je bila učiteljica, i stalno je kupovala knjige svojoj unuci, a kad je krenula u školu ovde u Beogradu, ona joj je kupila i slovenačke udžbenike. Bilo je kad se govori o nekom događaju ili o nekome iz Slovenije, onda smo ćerka i ja razgovarale na slovenačkom. Ili ako je nešto od kućnih poslova, kuvanje, šivenje. Recimo, uzalud sam pokušavala da je naučim da šije (*smeh*), to je bilo sve na slovenačkom.

Znači, neke oblasti iz života su posebno bile na slovenačkom kad ste vas dve razgovarale.

– Pa jeste, ali to, u stvari, nije bilo mnogo svesno, više ono što ti život nudi. Recimo, recepti. I dalje imam kuvarske knjige na slovenačkom, tamo je bila razlika, recimo, u merama, deci, dekagram, a ovde su bili miligrami, grami. Pa neki izrazi, kultura kuvanja, više su se kuvala neka druga jela. Ona prva putovanja devedesetih su bila strašno stresna, zbog samog načina putovanja, preko Mađarske, sa menjanjem autobusa u ponoć. Govorimo o devedesetima. Meni je to bilo stresno.

Vi ste imali slovenački pasoš?

– Prvo kad sam išla u Sloveniju, kad sam išla u Črnomelj '91, '92, zbog kuće, da vidim kakvo mi je stanje sa imanjem, jer je trebalo da se vidi šta da radimo s tim, otišla sam u opštinu i pitala, rođak je išao sa mnom, i pitala sam da li ja mogu dobijem pasoš. – “Zašto ne bi dobila?” – “Ne znam kakvo je stanje kod vas. Ja tamo imam pasoš, ne znam da li još ovde imam.” I dala mi je pasoš. Tamo u Sloveniji, bez nekih dodatnih dokumenata, bila sam njihov državljanin u to vreme. Mužu nisu dali. Nisu dali ni ćerci, to me je pogodilo, zamerala sam im, njima.

Zanimljivo mi je to da ste se Vi, Breda, rodili ovde u Beogradu, a ćerka koja živi u Beogradu je rođena u Ljubljani... Mora da Vas je puno pogodilo kad su krenuli ratovi, da se država rasparčava, nekad je to bilo jedno, a sad su to sve posebne države. Kako ste to doživeli?

– Moja školska drugarica s kojom sam maturirala, i ona je živela posle u Beogradu, bila je na visokoj funkciji, telefonirala mi je i kaže, hoćeš da ostaneš tamo ili gde ćeš? Pa tamo gde mi je porodica, a ne zbog političkih principa, da napuštam porodicu. Ne dolazi u obzir. Svašta. I zato ja nju sad ne volim. Posle sam ja išla na godišnjice mature, i videle smo se... Osećam se Slovenkom, to mi ništa nije bilo sporno. Moj deda je došao kao Čeh u Sloveniju, ali su Česi dolazili i u Bor u rudnike, u Srbiju, pošto su u Češkoj imali školu za rudare, a u ovim državama ne. Tako da ima dosta Čeha rudara iz tog vremena. Tako je i moj deda došao, oženio se Slovenkom. I već je tu prevaziđen taj korak. Nije mi palo na pamet da se zbog toga selim. Osećala sam se dovoljno sigurnom da mi zbog toga neće ništa faliti. Nisam bila baš uvek sigurna, ali se nisam družila sa tim ljudima. Družila sam se ljudima koji su sve vreme znali ko sam i odakle sam, i takvu me prihvatili.

A zbog te neke nesigurnosti da li ste mogli dalje da govorite slovenački ili...?

– Nisam nikad naročito želela da govorim samo slovenački, veliki deo ljudi nije razumeo, i onda sam gledala da što pre progovorim srpski i da se moj slovenački ne oseća. Ali kada sam operisala kukove, unuk pacijentkinje pored mene, mali, jedva je govorio, ali kaže: „Kako ova žena priča, ona ne govori srpski?” Toliko me je ne on uvredio, nego činjenica me uvredila da ja toliko loše govorim. U stvari, samo č, ć. Na Banovom brdu je bila škola crkvena, kod crkvene zajednice, katoličke crkve, imali su najlepši samostan, i sestre, dok su se šetale i ulazile u svoj samostan, isto su govorile malo sa tim č, ć, to ne može svako da razlikuje, nikad nisam obraćala pažnju, ni sad ne znam. Kad sam operisala krajnike, u trideset i nekoj godini, dolazila je jedna časna sestra: – „Breda”, slovenački me pitala, ja nisam ni primetila, „a Vi niste iz Beograda?” – “Jesam”. Ona me gleda...

Jeste li pričali sa Vašim unucima slovenački?

– Da, išli su na časove slovenačkog. Obadvoje znaju slovenački. Na to sam jako ponosna. Jednom je i naš rođak Slovenac, kad smo bili na godišnjem odmoru, primetio: pa oni znaju slovenački... Uglavnom smo srpski govorili. Prešla sam u srpsku sredinu, nisam se ni družila mnogo sa Slovencima, jer nije bilo prilike.

Kakve su bile Vaše majka i baka?

– Jedna baka je umrla mlada, nju nisam upoznala. Drugu baku, majku od oca sam poznavala. Ona je imala trafikku na početku ulice, blizu studentskog doma u Ljubljani, tu su se prodavale cigarete, i tu ih je kupovao i moj muž dok je bio u Ljubljani. Kad je kasnije upoznao mog oca, on je rekao, ja sam ove ruke već video. Konstatovali su da su to njene ruke, samo je te njene ruke viđao kroz mali otvor na trafici, a imala je iste ruke kao moj otac.

Kakva je bila Vaša majka?

– Moja majka je bila učiteljica, doduše ne rado, to su joj namenili njena najstarija sestra i zet. Oni su bili njeni staraoci jer su im roditelji umrli jako mladi. Biral su škole i tako se ona školovala za učiteljicu.

Ima li nekih priča koje ste čuli od Vaše majke, pa ste Vi dalje preneli Vašoj ćerci, unucima?

– Sad ne znam, dosta vremena smo provodili svi zajedno, nije bilo nekih posebnih priča tog tipa. Ćerka je dosta vremena provodila kod mojih roditelja u Ljubljani, govorili su slovenački. Tako da je kao mala skoro bila više u Ljubljani nego u Beogradu.

Moju majku su ljudi videli kao emotivnu osobu. Relativno rano je umrla. Njene sestre, koje su sve bile manje školovane od nje, govorile su, kad Pepca nešto prihvati, Pepca se zvala, to bi i one prihvatile kao pametnu odluku. Najviše je putovala od njih. Ona je završila učiteljsku školu u Ljubljani posle rata. Živela je do moje ne znam koje godine... već sam bila u Beogradu, '75. je umrla.

Ima li nešto što Vas nisam pitala, a voleli biste da podelite?

– Jedino to da su me školski drugovi uvek me pitali možeš li ti dole, u Beogradu. Uvek su govorili dole u Beogradu. Ja sam ovde imala dosta kolega, društvo, mi smo kod kuće često pravili neke večere, potpuno sam se stopila sa njima, moje slovenačko društvo bi me povredilo ponekad kad me je pitalo: kako se ti tamo osećaš.

Šta Vas je to povredilo?

– Pitaju kao da su ovi manje vredni, odnosno kao da su oni više vredni.

Gde je dom? Gde se rodi, gde su mu stvari, gde mu je porodica?

– Zavisi. Čini mi se, ja sam to mislila da meni Beograd ništa ne znači. U osnovnoj školi se uopšte ne sećam da sam pominjala mesto rođenja. U gimnaziji da, sećam se da sam pominjala mesto rođenja, pa su me pitali – kako si došla ovde, šta ti radiš ovde.

Znači i tamo su Vas pitali?

– Da! Kao da je to nešto nenormalno. Svi su bili rođeni u Ljubljani, u okolini, u selima, a ja u Beogradu.

I ovde su Vas pitali otkud Vi ovde, a i tamo su Vas pitali otkud Vi ovde?

– Da. Čudno im je to bilo. Čudno im je bilo, recimo, i to kako je moj otac uvek izgledao oštar. Često bi me pitali: „Kako možeš da živiš s njim zajedno?” A on mi je bio najbolji čovek kojeg ja znam. Svi su ga se bojali dok nisu saznali da je geometar i dok ne bi ispričao neku priču sa terena, onda se promenilo. Recimo, drugarice koje su sa mnom drugovale, družile smo se po kućama, sve su ga volele, znale su da je dobar. A momci ne...

Kako Vam je bilo u Društvu Slovenaca, šta je Vama značilo da se uključite u Slovenačko društvo?

– U Društvo sam se uključila kad sam čula od ćerke da se osnovalo, oko 2000. zato što sam se osećala Slovenkom. Niko me nije terao, ti moraš. Pre nisu bila društva, možda i jesu, ali nisam znala. Uvek smo bili na tim sastancima. Pevala sam na slavlju,

pevali smo *Kje so tiste stezice* i tu smo svi se sakupili i osećali smo se da smo iz druge sredine. I to su bile emotivne priredbe, i posle kad se ostane, i pesma zaista jeste nešto... Bile su takvog karaktera... možda zato što nam to nešto nedostaje. Privatno se nisam družila jer sam za to vreme sam imala društvo ovde, u komšiluku, recimo... ovde sam se osećala sigurno. Recimo, devedestih me je strašno bilo strah. Moja školska drugarica me je tada zvala i pita hoćeš li da ostaneš tamo među njima.

A '99? Da li Vam je palo na pamet da iskoristite pasoš i odete?

– Ne, samo sam pazila da za vreme bombardovanja ne budem pored stakla, prozora, sedela sam tamo u onom ćošku svaku noć, u foteljici koju smo doneli iz Slovenije, na hoklici su mi bili čaj i radio. Slušali smo, čini mi se, Radio Pančevo. Ceo život je ovde neka sigurnost, porodica, i onda se gubi želja da se ode negde. Nije mi palo na pamet da idem. Ja znam da smo mi onda pričali gde bismo mogli da odemo... a onda smo sedeli kod svojih kuća.

Šta Vas je činilo srećnom u Sloveniji, a šta Vas čini srećnom ovde?

– Tamo sam živela u ono doba kad smo stvarali. Kad smo mi išli na razne radne akcije. Gradili smo škole i razne stvari, nosili cigle, nismo mogli nešto veliko, i sve smo pozitivno razmišljali.

A šta vas ovde čini srećnom?

– Ovde mi je sve.

Razgovor vođen u Beogradu, 20. februara 2022.

Literatura

- Furlan, Mira. 2022. *Voli me više od svega na svijetu*. Beograd: Booka.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2010. *Ethnicity and Nationalism*. London, New York: Pluto Press.
- Jansen, Stef. 2005. *Antinacionalizam. Etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Perls, Frederick S., Ralph Hefferline, Paul Goodman. 1994. *Gestalt Therapy: Excitement and Growth in the Human Personality*. Gouldsboro: The Gestalt Journal Press.
- Putinja, Filip i Zoslin Stref-Fenar. *Teorije o etnicitetu*. Beograd: XX vek.
- Rill, Helena i Lada Stevanović. 2020. „Kompleksne putanje ljudskih sudbina: mogu li se naučno prepoznati?” *Slovenika: časopis za kulturu, nauku i obrazovanje* 6: 115–128. <https://doi.org/10.18485/slovenika.2020.6.1.6>

- Rill, Helena. 2021. „Kompleksne putanje ljudskih sudbina: mogu li se naučno prepoznati? Drugi deo.” *Slovenika: časopis za kulturu, nauku i obrazovanje* 7: 125–135. <https://doi.org/10.18485/slovenika.2021.7.1.7>
- Stevanović, Lada. 2017. „Cyber Yugoslavia from the World of Nations to the World of Cyber Countries.” *AM Journal of Art and Media Studies* 13: 73–87.
- Tompson, Pol. 2012. *Glas prošlosti: usmena istorija*. Beograd: Clio.
- Veljak, Lino. 2014. „Metafizički temelji politika identiteta”. U Mladen Labus, Lino Veljak, Ana Maskalan i Mirjana Adamović. *Identitet i kultura*, 55–75. Zagreb: Institut za društvena istraživanja. <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/14/1/Identitet%20i%20kultura.pdf>

Helena Rill
Center za nenasilno akciju (CNA)
Beograd, Srbija
Helena.rill@gmail.com

KOMPLEKSNE POTI ČLOVEŠKIH USOD: JIH JE MOGOČE ZNANSTVENO PREPOZNATI?

TRETJI DEL

Tukaj mi je vse

Prispevek in pogovor, ki sledita, sta nadaljevanje raziskave migracij iz Slovenije v Srbijo, z uporabo metode ustnih intervjujev, oz. pogovorov z ženskami, z namenom, da bi se razsvetlila intimna, osebna doživetja migracijskih procesov. Kar je zanimivo v zvezi s tem intervjujem, je odstopanje od standardne metodologije ustnih intervjujev, ki je razvidno iz navzočnosti tretje sogovornice – hčerke, katere dialog z materjo obogati celotno vzdušje in doda tretjo dimenzijo temu pogovoru. V tej osebni, zelo topli zgodbi, je nesporno vprašanje, ki ostane tudi kot teoretični problem, vpliv političnih procesov na posameznika, ne samo v smislu neposrednega vpliva na osebne usode, temveč predvsem na interakcijo z drugimi ljudmi, katerih stališča in celo osebni odnosi se spreminjajo v skladu z družbeno klimo. To je pogosto bil primer z izbruhom nacionalističnih idej v začetku devetdesetih let na jugoslovanskem prostoru, ko se je vprašanje endogene in eksogene identitete nanovo zastavi in redefinira. Gre torej za identiteto, katero ljudje čutijo in tisto, ki je pripisana od zunaj. Poleg teoretičnih razprav je morda najbolj dragocen način za razumevanje kompleksnosti tega problema ravno osebna zgodba.

Ključne besede: ustni intervju, sogovornici, politični procesi, individualna usoda, endogena in eksogena identiteta

Helena Rill
Centre for Nonviolent Action (CNA)
Belgrade, Serbia
Helena.rill@gmail.com

COMPLEX TRAJECTORIES OF HUMAN DESTINIES:
IS IT POSSIBLE TO IDENTIFY THEM USING SCIENTIFIC
METHODS?

PART 3

Everything I Have Is Here

The paper and the conversation that follows continue the research on migration from Slovenia to Serbia using the method of oral interviews, i.e. conversations with women, with the aim of shedding light on the intimate, personal experience of migration processes. What is interesting about this interview is the deviation from the standard methodology of oral interviews, reflected in the presence of a third interlocutor – a daughter, whose dialogue with her mother enriches the overall atmosphere and adds a third dimension to this conversation. In this personal, warm story, the indisputable question that also lingers as a theoretical problem is the influence of political processes on individuals, not only in the sense of direct influence on personal destinies but also on interaction with other people whose attitudes and even personal relationships get changed depending on the social climate. This was often the case with the rise of nationalist ideas at the beginning of the 1990s in Yugoslavia, when the question of endogenous and exogenous identity was raised and redefined. These are namely the identity that one feels and that which is assigned from the outside. Apart from theoretical discussions, personal stories are perhaps the most effective way to understand the complexity of this problem.

Keywords: oral interviews, female interlocutors, political processes, individual destinies, endogenous identity, exogenous identity

Primljeno / Prejeto / Received: 28. 05. 2022.
Prihvaćeno / Sprejeto / Accepted: 07. 12. 2022.